

Forskning om politiskt ledarskap*

OLOF RUIN

Mitt ämne för denna föreläsning är forskning kring individuellt politiskt ledarskap. Förklaringen till just detta ämnesval är mycket enkel. Under ett antal år har jag själv sysslat med en enskild politiker, nämligen med Tage Erlander. Han verkade som statsminister i Sverige, och samtidigt som ledare för det socialdemokratiska partiet, i hela tjugotre år, från oktober 1946 till oktober 1969. Min bok om honom som statsminister och partiledare utkom i höstas.

Mina reflexioner kring forskning om ett konkret politiskt ledarskap skall jag be att få gruppera kring tre problemområden, kring tre typer av »variationer» som jag tänkt på under arbetets gång: 1) variationer i själva intresset för ett sådant studium, 2) variationer i förklaringsansatser samt 3) helt enkelt variationer i olika metodfrågor.

Variationer i intresse

Intresset för forskning kring enskilda politiker har varierat efter olika dimensioner. Särskilt påtagliga förefaller mig tre sådana dimensioner ha varit: tid, land och disciplin.

Tiden. Det har i och för sig alltid — från Platon och Aristoteles över Macciavelli och fram till våra dagar — funnits en benägenhet att systematiskt syssla med dem som är eller bör vara politiska ledare. Ändå vill jag hävda att vi i västvärlden just nu, under 1980-talet, generellt sett visat ett alldeles särskilt stort intresse för detta gamla problemområde.

Många förklaringar kan anges till detta intensifierade intresse för ledare och ledarskap. En ligger förmodligen i det ideologiska klimatet. Just nu betonar man starkare än under tidigare efter-

krigsdecennier betydelsen av det individuella, av vad den enskilda gör eller inte gör. Därmed uppfattas också en enskild ledare få stor betydelse för den historiska utvecklingen. För två decennier sedan t.ex., under 1960-talet, med det ideologiska klimat som då gällde, var det vanligare att framhäva anonyma krafter av olika slag som förklaring till skeenden. En annan och närbesläktad förklaring till dagens intresse för ledarskapsstudier kan ligga i ett förändrat perspektiv på hur organisationer av olika slag fungerar eller uppfattas böra fungera. Nu betonas framförallt vikten av effektivitet, av förmåga att fatta impopulära beslut, av att leda medan man för inte så länge sedan mer var upptagen av frågor kring medinflytande, delaktighet och trivsel inom organisationer. Enskilda starka män och kvinnor i ledarposition förutsattes både kunna övervinna organisationers naturliga tendens till tröghet, kunna leverera tuffa beslut och kunna ta nya initiativ. Det är f.ö. betecknande att i dag anordnas det, både inom offentlig sektor och inom näringsliv, ständigt kurser kring ledarskapsproblem medan man under 1970-talet däremot ständigt anordnade kurser kring »participation». Ytterligare en förklaring till dagens intensifierade intresse för studium av enskilda politiska ledare är väl också de elektroniska massmedias beteenden. I stigande utsträckning koncentrerar de sig, i sin bevakning av det politiska skeendet, just på enskilda personer i nyckelställning, alldeles särskilt på partiledare.

Land. Det har vidare, alldeles oavsett tidsandans växlingar, alltid funnits vissa länder, vissa politiska system, som uppvisat ett större intresse än andra för studium av enskilda centrala politiker. Presidentiella system, med en enskild politiker i statslivets centrum, har t.ex. med nödvändighet lockat fram ett större sådant intresse än renodlade parlamentariska system med i prin-

*) Ett plenumföredrag, hållet på statsvetardagarna 20.—21. 3. 1987 i Åbo.

cip jämställda regeringsmedlemmar. Det bästa exemplet på ett sådant samband är naturligtvis USA med dess omfattande litteratur kring de personer som råkat inneha presidentämbetet. Men även ett politiskt system som Finlands, med dess ofta starka statschefer, förefaller mig genom åren ha inspirerat till en ganska stor litteratur kring enskilda politiker.

En annan omständighet av betydelse för variationer mellan länder i intresse för studium av individuella ledare förefaller mig dramatiken i ett lands historia vara. Krig och revolutioner brukar, mer än en fredlig utveckling, lyfta fram enskilda ledare i fokus och därmed också skapa ett intensifierat intresse för ett studium av dem.

Slutligen kan väl också ett lands speciella politiska kultur ha betydelse i detta sammanhang. I ett land t.ex. som Sverige med dess mycket starka arbetarrörelse — och denna rörelsens betoning i sin tur av värden sådana som samarbete och solidaritet — har det länge uppfattats som något egendomligt att syssla med sådant som individuellt ledarskap; en helt annan sak är att ett sådant ledarskap ofta kan bli mycket starkt just genom den disciplin och de lojaliteter som följer i spåren av värden sådana som samarbete och lojalitet.

Disciplin. Det skall slutligen sägas att intresset för studium av enskilda politiker också visat sig variera — oavsett tid och politiskt system — med universitetsämne. Inom ämnet historia har man generellt sett visat ett större intresse för ett djupstudium av enskilda politiker än inom vårt ämne; bl.a. har vi ju en mängd biografier skrivna av historiker. Jean Blondel, som länge forskat kring politiskt ledarskap, diskuterar f.ö. statsvetenskapens bristande intresse för detta forskningsområde i sin senaste bok *Political Leadership. Towards a General Analysis*. En förklaring till denna skillnad mellan statsvetenskap och historia kan väl ligga i att man inom vårt ämne, med våra ambitioner att försöka systematisera och generalisera, känt en större ovilja än inom historia att syssla med en enda analysenhet, i detta fall en enda person. (Samtidigt har dock statsvetare inte dragit sig för att i andra sammanhang just koncentrera sig på en enda analysenhet, t.ex. på en enda beslutsprocess eller på en enda institution.) En annan förklaring till statsvetares ovilja att syssla med ett djupstudium

av en enskild politiker har väl också varit en osäkerhet för de sidor av verkligheten — t.ex. stämningar och känslor hos en människa — som ett sådant studium inbjuder till. Slutligen har väl många av oss också känt en oro inför den typ av källmaterial som denna typ av forskning ofta förutsätter, alltså sådant som dagböcker, brev, intervjuer etc. Man måste helt enkelt acceptera att utnyttja en myckenhet »soft data».

En statsvetare som är verksam i Sverige kan — för att nu sammanfatta när det gäller variationer i själva intresset för forskning kring individuellt politiskt ledarskap — känna att han är ute på ganska oplöjda och tveksamma marker när han, som jag har gjort under ett antal år, sysslat med en enda politiker. Just Sverige — med sitt parlamentariska system, sin odramatiska historia, sin speciella politiska kultur, sin betoning av kollektiva lösningar — har förmodligen alldeles särskilt hållit tillbaka ett intresse för denna typ av forskning. Vidare har den intellektuella andan, det starka framhävandet i svensk samhällsvetenskaplig forskning av det klart verifierbara, verkat i samma riktning. Vi har bl.a. saknat en anglosachsisk »life and letter»-tradition. Samtidigt tycks dock också i Sverige på senare år intresset för studium av enskilda politiker ha ökat. Flera andra böcker just om enskilda politiker, än min om Erlander, har sålunda nyligen publicerats eller är under utarbetning. Och detta är i sin tur ytterligare ett belägg för den »Zeistgeist» som nu råder.

Variationer i förklaringsansatser

I den principiella litteraturen om politiskt ledarskap finns en mängd faktorer uppräknade som ett sådant ledarskap kan antas variera med. Tre faktorer brukar särskilt ofta framhållas. De är: 1) situation, 2) personlighet och 3) regim.

Situation. Den vanligaste av dessa faktorer är den konkreta situation som en politiker befinner sig i. Typ av situation kan naturligtvis varieras i det oändliga. En vanlig dikotomi är krisläge respektive normalläge. Ett krisläge kan i sin tur vara av kort eller lång varaktighet osv. Man föreställer sig alltså att olika situationer framkallar olika ledarbeteenden liksom att en och samma ledare fungerar olika i olika situationer. Ett ofta

framfört exempel på en politiker som klarade ett krisläge på ett helt annat sätt än ett normalläge är naturligtvis Winston Churchill. Han var en mycket framstående krigsledare men inte särskilt framgångsrik i fredstid.

Tage Erlander — för att något dröja vid den politiker jag just nu känner bäst till — var visserligen aldrig som Churchill ledare under krig. Ej heller var han, som sin företrädare Per Albin Hansson, ledare medan krig pågick runt omkring men också hans tjugotre år som statsminister inrymde krisartade år; de dryga två decennierna var inte alltigenom så idylliska som många nostalgiker nu föreställer sig. Påfallande är att Erlander som ledare fungerade väl just i krissituationer. Han var vital, effektiv och uthållig medan han under lugna perioder kunde bli något slö och oenergisk.

En strävan att förklara ett ledarskap utifrån olika situationer, att alltså studera samspelet mellan olika händelser och en individs handlande, är särskilt vanlig inom ämnet historia. En sådan strävan får lätt också konsekvenser för undersökningens uppläggning. Man strukturerar gärna sitt material kronologiskt; man försöker belysa hur en politiker reagerar och agerar allteftersom han eller hon ställs inför nya händelser månad för månad och år för år. Framställningen närmar sig härmed traditionell historieskrivning, om och med en särskild hänsyn tagen till en enda person och dennes speciella perspektiv. Olika mönster och temata i det individuella ledarskapet, själva stilen i detta ledarskap, tappas däremot med denna uppläggning lätt bort. Den breda floden av framvällande händelser, vilken i sig skulle bidra till att förklara det undersökta ledarskapet, blir i stället allt dominerande.

Personlighet. En annan utgångspunkt för ett studium av ett individuellt ledarskap är den egna personligheten såsom den formats i ett samspel mellan arv och miljö. Det finns många psykoanalytiskt präglade studier: så har Churchills, Hitlers, Stalins och andra ledares handlingar förklarats i termer av besvikelser och förträngningar när de en gång var små. Det finns vidare en litteratur där man konstruerat olika personlighetstyper och försökt se hur ett ledarskap tenderar att variera med dessa olika typer. En av de ganska få statsvetare som anlagt ett sådant renodlat psykologiskt perspektiv är J.D. Barker med

sin bok *The Presidential Character*. En politiker kan enligt hans klassifikationsschema vara positiv eller negativ, aktiv eller passiv, lugn eller nervös. Slutligen kan man också, i en analys som betonar personligheten, ta som sin utgångspunkt de motiv som uppfattas driva en politiker. Å ena sidan har man i litteraturen konstruerat motiv som är starkt egocentriska — man vill hävda sig själv, man vill utöva makt — å andra sidan har man betonat mer altruistiska motiv såsom att förverkliga visioner eller realisera olika kollektiva intressen.

För psykologer, intresserade av att studera ett individuellt ledarskap, är det självfallet att som sin utgångspunkt ta en ledares personlighet vare sig man sedan koncentrerar sig på olika förträngningar i barndomen, på olika typer av läggning eller på olika drivkrafter eller annat. En statsvetare däremot kan, genom utbildning och referensram, känna en viss osäkerhet inför förklaringsfaktorer av detta slag även om han eller hon självfallet inte, för att förstå ett konkret ledarskap, någonsin helt går att bortse från psykologiska fakta.

Regim. En tredje möjlig utgångspunkt vid studium av ett ledarskap är själva det politiska system som ifrågasvarande politiker verkar inom. För den som länge levt med statsvetenskaplig forskning ter sig denna utgångspunkt särskilt naturlig. Några av oss har också jämfört med varandra olika innehavare av ett och samma ämbete inom ett och samma system. Jag tänker bl.a. på dem som studerar finländska presidenter, såsom Dag Anckar och Jaakko Nousiainen här i Åbo. Det är däremot mindre vanligt att kunna studera en och samma person verkande inom olika typer av system. Ett originellt exempel på denna senare typ av komparation — alltså hur olika system påverkar en och samma ledare — är Aaron Wildavskys nyligen utgivna bok om Moses, *The Nursing Father: Moses as a Political leader*.

Ett djupstudium av en ledare verkande i ett bestämt politiskt system kan som sin tyngdpunkt antingen ha de olika mål denne ledare förutsättes uppställa för sig själv eller de roller som han, sådant som systemet är, uppfattas böra fylla. Ett färskt exempel på en bok som jämför olika ledares mål med varandra är J. McGregor Burns senaste bok *Power to lead*; Burns har ju publicerat många böcker kring ledarskap och alldeles

särskilt kring amerikanska presidenters ledarskap. Ett färskt exempel på den andra typen av studie — den som tar sin utgångspunkt i ett antal roller — är min egen bok om Tage Erlander.

De »roller» som jag för min del utgår ifrån har inte bestämts utifrån någon allmän teori eller från Tage Erlanders speciella sätt att fungera utan utifrån vad en statsminister förutsättes göra i ett politiskt system sådant som Sverige. Jag har identifierat sex sådana roller: 1) regeringsbildare, 2) organisatör av regeringsarbetet 3) partiledare, 4) ideolog, 5) sammanjämkare och 6) beslutsfattare. En fokusering på roller som en politiker förutsättes spela i ett politiskt system leder lätt till att man tycker sig se mönster. Ännu har vi visserligen inte i Sverige haft ett systematiskt, komparativt upplagt, studium av dem som innehaft statsministerämbetet av den typ som finns av innehavarna av presidentämbetet i Finland; jag är för närvarande sysselsatt med att studera det svenska statsministerämbetets utveckling. Men med den kunskap vi redan har kan man, när man alltså utgår från ett antal »roller», se mönster upprepa sig. Ta t.ex. Sveriges fyra första socialdemokratiska partiledare; vår nuvarande statsminister, Ingvar Carlsson, är ju den femte. Dessa fyra, alltså Hjalmar Branting, Per Albin Hansson, Tage Erlander och Olof Palme, skiljer sig från varandra både till bakgrund, utbildning, karriärväg och temperament. Och ändå ser man klara likheter i deras verksamhet som statsminister, delvis just bestämda av det politiska system inom vilket de verkade. De undvek alla fyra att i vardagen helt fångas in av det löpande regeringsarbetet; en mängd andra uppgifter skulle skötas. De var alla, också när de fungerade som statsminister, upptagna av att hålla samman det stora parti som de samtidigt var ledare för. De var slutligen också alla, om ock med skiftande resultat, inriktade på att försöka uppnå samförstånd med andra partier.

Det förefaller mig alltså — för att nu sammanfatta när det gäller variationer i förklaringsansats vid studium av ett enskilt ledarskap — särskilt naturligt för en statsvetare att vid denna typ av studium lägga tyngdpunkten på själva det politiska system, på den typ av regim, som en politiker verkar inom även om man naturligtvis inte helt kan bortse från de två andra här nämnda faktorerna: situation och personlighet.

Variationer i konkreta metodfrågor

Forskning om en enskild politiker ställer naturligtvis en forskare, när väl förklaringsansats bestämts, inför ett antal andra vanliga metodproblem. Jag begränsar mig till tre som jag upplevt som särskilt påtagliga under mitt eget arbete: 1) avvägning mellan bredd och djup, 2) kontroll av värderingar samt 3) bedömning av betydelse.

Avvägning mellan bredd och djup. En central politiker, alldeles särskilt naturligtvis om han eller hon är regeringschef, kommer i sin verksamhet i princip i kontakt med alla samhällsproblem. Ett studium av en sådan politiker blir därigenom en märklig kombination av mikro- och makrostudie. Mikro är det i den mening att man har en analysenhet som ju endast är en enda individ; makro är det återigen i den mening att denna individ i sin verksamhet både sysslat med och speglar hela samhället.

En forskare som skall analysera en politisk ledare i en central position tvingas alltså, för att kunna förstå denna ledare, att själv också i någon mån syssla med samhället i dess helhet. Man måste känna till de olika politikområden där politikern i fråga varit aktiv; man skall vidare känna sig hemmastadd på de olika »arenor» där vederbörande verkat; man skall slutligen också i sin analys i någon mån behärska teorier som anknyter till de temata och de roller som stått i fokus för analysen. En forskare måste å andra sidan akta sig för att borra alltför djupt i alla de politikområden, alla de olika »arenor», alla de roller osv som kan vara aktuella. Dels skulle arbetet bli orimligt stort, dels — och framförallt — skulle helhetsbilden av den undersökta politikern lätt riskera att försvinna. Balans måste alltså upprätthållas mellan djup och bredd.

Kontroll av värderingar. Det är flera klassiska problem av värdenatur som anmäler sig vid ett djupstudium av en enskild politiker.

Ett berör frågan i vad mån en forskare medvetet skall låta de värderingar och synsätt som råkat råda vid den tidpunkt när han företar sin analys också präglja själva analysen. Ta just Tage Erlander och den värdering som görs av honom och hans gärning i den allmänna debatten i Sverige nu under 1980-talet. Åtminstone tre olika synsätt trängs med varandra. Ett är nostalgiska socialdemokraters: Erlanders decennier var den

period när den s.k. »svenska modellen» tycktes fungera väl och väcka internationell uppskattning. Ett annat synsätt är kritiska »neoliberalers»: Erlanders decennier var den period då Sveriges offentliga sektor, vars storlek man nu ogillar, tilläts skjuta fart. Ett tredje synsätt slutligen är skeptiska »grönas»: Erlanders decennier var den period då tilltron till teknik och stora enheter, till allt sådant som man nu ifrågasätter, tilläts råda ohämmad. I mitt arbete har jag försökt undvika att låta mig fångas av något av dessa perspektiv även om det naturligtvis alltid är svårt att undvika en omedveten prägling av sin samtid. I någon mån är en forskare alltid sin egen tids fånge. Men ambitionen måste vara — det framstår för mig som självklart — att försöka förstå och analysera en politiker utifrån de förutsättningar och föreställningar som rådde under den tid han själv verkade.

Ett annat problem av värdenatur gäller relationerna mellan forskaren själv och den politiker han forskar om. Naturligtvis skall en analytiker här, som i andra sammanhang, ha som ambition att iaktta kritisk distans till sitt analysobjekt. Samtidigt blir, när det gäller ett djupstudium av enskild person, en förmåga till inlevelse också särskilt värdefull. En forskare måste alltså på en och samma gång både upprätthålla ett avstånd och känna en närhet.

I mitt eget arbete med Tage Erlander har jag upplevt denna balansgång mellan motstridiga krav som svår i två avseenden.

Det ena avseendet i vilket jag kände denna svårighet sammanhänger med att jag kände Erlander ganska väl ända sedan min studenttid i Lund, att jag tyckte om honom som person liksom att jag också i mycket sympatiserade med hans politiska värderingar. Allt detta, som alltså gav mig en god närhet, inrymde samtidigt risk just för ensidighet och för en alltför positiv syn på mannen som politiker och ledare.

Det andra avseendet i vilket jag kände denna svårighet mellan motstridiga krav gällde källmaterialet. Jag hade som första forskare — utan några som helst restriktioner — fått tillgång till den dagbok som Tage Erlander förde. Han gjorde anteckningar ofta varje dag: i sitt arbetsrum i kanslihuset i Stockholm eller på resor eller ute på Harpsund. Denna dagbok är i sig synnerligen intressant. Man kommer Erlander mycket nära

genom den och får del av hans stämningar, förhoppningar och överväganden över åren. Dessa anteckningar utgör naturligtvis inte mitt enda källmaterial. Det omfattar därutöver mängder av protokoll, diskussionsinlägg, artiklar, intervjuer etc. Men min tillgång till dessa dagböcker inrymmer trots detta en risk för att det sätt på vilket den undersökta politikern själv sett på olika problem och hur han själv bedömt olika sidor av sitt eget handlande alltför mycket kan ha kommit i focus. Den önskvärda distansen kan ibland ha gått förlorad på bekostnad av den stora närhet som uppnåtts.

Bedömning av betydelse. Det är naturligtvis alltid svårt att mäta effekter, att uttala sig om betydelsen av någonting. Jag tror att detta är alldeles särskilt svårt när det gäller en enskild politiker och hans eller hennes verksamhet. Samtidigt måste naturligtvis en enskild politisk ledares verksamhet uppfattas vara betydelsefull. Om så inte vore fallet vore ej heller en forskning kring ledarskap särskilt väl motiverad. De traditionella metoderna för mätning av betydelse är samtidigt behäftade med sina välkända svagheter. Jag kan bara upprepa dem.

En metod är att borra mycket djupt i ett antal begränsade sakområden — koncentrera sig på ett antal »cases» — och på det viset bilda sig en uppfattning vad en enskild person kan ha betytt. F.I. Greenstein i sin mycket läsvärda undersökning av Eisenhower som president, *The Hidden Hand Presidency*, gör t.ex. detta när han i detalj studerar relationerna mellan Eisenhower och Joseph McCarthy. Denna djupborring blottlägger Eisenhower som en både skicklig och tålmodig taktiker. Samtidigt inrymmer sådana »case-studies» problem. Dels skulle forskningsuppgiften bli orimligt tidsödande om man skulle bli tvungen att borra sig igenom flera olika cases för att kunna fälla ett allomfattande omdöme om en politikers betydelse. Dels finns det alltid risk för att de »cases» man väljer ändå inte belyser denna betydelse. Den kan bl.a. framstå som mindre än den faktiskt varit i och med att andra medagerande, utan att det klar framgår, anteciperat en ledares reaktioner eller låtit sitt uppträdande påverkas av hans eller hennes stil o.s.v.

En annan metod att försöka bilda sig en uppfattning om en politikers betydelse är naturligtvis att testa en välinformerad omgivningens bedöm-

ning. Centralt placerade personer som intervjuas om andra centralt placerade lockas emellertid lätt — alldeles särskilt om det gäller förgången tid — att upprepa allmänt vedertagna uppfattningar eller helt enkelt uttala sig på ett sätt som de förväntas uttala sig på. Jag har åtminstone ofta, när jag intervjuvägen försökt fånga in Erlanders betydelse för händelseutvecklingen i Sverige, fått tämligen stereotypa svar. Slutligen skulle man naturligtvis också kunna försöka fånga in vad en politiker betytt genom att mäta tätheten i referenser gjorda till honom eller henne i press och debatter av olika slag. För min egen del har jag inte gjort detta. Risker med denna typ av undersökningar är ju att vissa drag, vissa särmärken hos en politiker som väcker allmän uppmärksamhet, beläggs snarare än politikerns direkta påverkan på händelseutvecklingen.

Det ligger en paradox i detta: å ena sidan är vi nu, kanske mer än under tidigare decennier, upptagna av att enskilda personer i ledarställning är betydelsefulla för politikens utformning, å andra sidan har vi fortfarande ofta svårt att exakt och i detalj uttala oss om denna betydelse.

Jag skall be att få avsluta denna föreläsning om forskning kring ett individuellt politiskt ledarskap, baserad på mina egna erfarenheter, med att återge ett samtal som jag hade för ett halvår sedan i Cambridge, Massachusetts. Mina sam-

talspartners var Richard Neustadt som gav ut sin klassiska *Presidential Power* för mer än ett kvartsekel sedan och Nelson Polsby som skrivit många böcker kring det amerikanska presidentämbetet. Båge dessa forskare var ense om att 1980-talet sett ett ökat intresse för studium av politiskt ledarskap men de var oense om det lämpliga sättet att nalkas detta studium. Neustadt pläderade för att en forskare, för att kunna förstå och analysera ett ledarskap, måste krypa mycket nära den han undersöker. Han uttryckte skepsis inför insamling i detta sammanhang av massdata av olika slag. Polsby å sin sida förde en motsatt argumentation. Det är värdefullt att behålla distans och värdefullt också att utnyttja tillgängliga massdata när man studerar en enda politiker. En stor närhet till den undersökta leder däremot med stor sannolikhet till blindhet inför generella trender och till en övertolkning av enskilda episoder.

Forskning kring individuellt politiskt ledarskap måste pendla — det är min erfarenhet efter ett antal år med denna typ av forskning — mellan olika poler: både mellan en förmåga att krypa tätt intill och samtidigt känna distans, både mellan att kritiskt värdera källor och samtidigt vara beredd att acceptera »soft data», både mellan att koncentrera sig på en enskild person och samtidigt försöka se denna person som speglande ett mönster.